

Betrokkenheidsverhogende factor expressie: de meest actieve vorm van leren

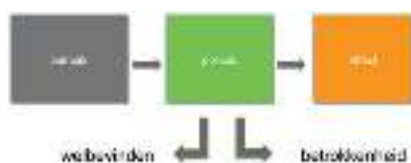
Door: Ellen Emonds

Het ErvaringsGericht Onderwijs (E.G.O.) kent een procesgerichte aanpak met als belangrijkste kwaliteitscriteria welbevinden en betrokkenheid. In het nieuwe boek *Een procesgerichte aanpak voor 6- tot 12-jarigen in het basisonderwijs* van professor Ferre Laevers en Ludo Heylen wordt beter dan ooit uitgelegd, waarom juist het proces méér dan aanpak en effect iets over de kwaliteit van goed onderwijs zegt. Bovendien zijn de betrokkenheidsverhogende factoren en bijbehorende werkvormen in het nieuwe boek uitgebreid van vijf naar zeven. Een van de twee nieuwe factoren is *expressie*. In dit artikel wordt duidelijk welke rol expressie speelt in betekenisvol onderwijs.

“Ervaringsgericht werken creëert een setting waar je in de diepte mens kunt worden.”

Zo wordt in het nieuwe boek van Laevers en Heylen het verschil geduid tussen een omgeving waar je veel ervaringen op kunt doen en een school waar een leerkracht op een ervaringsgerichte wijze kinderen benadert en bovendien een expert is in het innemen van het perspectief van het kind. Op die laatste plek gebruikt de leerkracht zijn ‘eigen ervaringsstroom’ als middel om zich in de ervaring van de ander te verplaatsen. Door middel van rolneming en wisselen van perspectief voelt de leerkracht wat het kind voelt, beleeft zijn/haar verlangens en behoeften en neemt de wereld zoveel mogelijk waar als het kind. Op zo’n moment evolueert de leerkracht van didacticus en pedagoog naar procesbegeleider.

Het E.G.O. richt zich op het proces in plaats van op het product. Wanneer we het *aanpak-proces-effect*-schema van Laevers bekijken, wordt duidelijk dat kwaliteit van onderwijs op verschillende manieren gewaardeerd wordt in ons huidige onderwijssysteem. Waar bij de aanpak de hoe-vraag centraal staat en bijvoorbeeld het directe instructiemodel als kwaliteitscriterium wordt gezien, telt bij de effectzijde juist de opbrengst. Die opbrengst wordt het vaakst geduid met cijfers uit onafhankelijke toetsen. Het is momenteel zelfs zo dat die opbrengsten van scholen gepubliceerd worden in kranten en op internet en op die manier gebruikt worden om de kwaliteit van scholen met elkaar te vergelijken.

Beide aspecten zeggen nauwelijks iets over het proces. Je kunt je lessen nog zo goed voorbereiden, stap voor stap uitdenken, er filmpjes en interactie bij betrekken, als je niet kijkt naar de kinderen en niet bijstuurt wanneer er geen interesse of motivatie is, dan mis je een deel van de werkelijkheid. En natuurlijk is het interessant om producten van kinderen te bekijken wanneer zij bijvoorbeeld een project uitgewerkt hebben, maar wanneer het proces dat daaraan vooraf ging onbelicht blijft, zijn de producten betekenisloos.

Wanneer kun je als leerkracht het gevoel hebben dat je klas goed draait, dat je de kinderen geeft wat ze nodig hebben om zich goed te ontwikkelen? Waaraan kun je zien dat jouw inzet en zorg om er het beste van te maken hun vruchten af zullen werpen? Wanneer kun je daarop vertrouwen?

Bovenstaande vragen zijn gesteld in de pioniersfase van het ErvaringsGericht Onderwijs. Laevers zegt daar in zijn boek het volgende over: ‘Op deze vragen is een antwoord boven komen drijven wat uiteindelijk de twee belangrijkste kwaliteitscriteria voor goed onderwijs werden in het E.G.O.-concept. En niet enkel voor goed onderwijs, ook voor elke andere situatie waarin men bij wil dragen aan ontwikkeling van mensen. Dat geldt niet alleen voor het onderwijs, maar ook voor het gezinsleven, in de

buitenschoolse opvang en in kinderdagverblijven. Hierbij kun je ook denken aan kinderen met specifieke behoeften. In al deze situaties moet gestreefd worden naar een kwaliteitsvolle ervaring, een ervaring van hoog welbevinden en hoge betrokkenheid.'

Focussen op het proces wil zeggen: zich helemaal in het kind verplaatsen en tot zich laten doordringen 'wat voor een ervaring het is' om in deze omgeving, in deze ruimte, bij deze materialen, met deze mensen te zijn. Om zicht te krijgen op het proces, spreken we ons vermogen aan om ons voor te stellen welke waarnemingen een kind met zijn zintuigen doet, welke voorstellingen hij heeft, welke gedachten in hem opduiken, welke fantasieën hem vervullen.

De kwaliteitscriteria welbevinden en betrokkenheid worden ingezet om de mate van intensiteit van de beleving en de ervaring van de kinderen in beeld te brengen. En die intensiteit bepaalt de ontwikkeling van het kind. Met name de betrokkenheid is beïnvloedbaar door de zeven factoren serieus te nemen. Dat alles om de kwaliteit van het proces te optimaliseren zodat het kind op de toppen van zijn kunnen kan en zal presteren.

Welbevinden en betrokkenheid als indicatoren voor kwaliteit bieden houvast voor de praktijk. Juist omwille van alle verschillende kinderen in de klas met hun eigen specifieke behoeften, kan het vergroten van betrokkenheid en het streven naar een hoog welbevinden voor ieder kind niet aan het toeval overgelaten worden, stellen Laevers en Heylen. *"Hoe krijg ik elk kind vandaag zo betrokken dat zij morgen spontaan en met veel plezier met de aangeboden inhoud en inzichten aan de slag gaat?"* zou de vraag moeten zijn die elke leerkracht zichzelf dagelijks stelt. De zeven betrokkenheidsverhogende factoren zijn in het E.G.O. de werkzame bestanddelen van een omgeving waarin kinderen gedijen en zich ontwikkelen. Elk van de afzonderlijke factoren is mee te nemen in de voorbereiding van

Welbevinden

Een bijzondere toestand van het gevoelsleven, die zich laat herkennen aan signalen van voldoening, genieten, deugd beleven, waarbij de persoon,

- ontspannen is en innerlijke rust toont,
- voldoening ervaart en vitaliteit uitstraalt,
- open is en zich voor de omgeving ontvankelijk opstelt,
- spontaniteit aan de dag legt en zichzelf is

omdat

- de situatie tegemoet komt aan zijn basisbehoeften,
- hij over een positief zelfbeeld beschikt,
- in voeling is met zichzelf,
- en in verbondenheid met anderen,

waardoor een gave emotionele ontwikkeling gewaarborgd wordt.

Betrokkenheid

Een bijzondere kwaliteit van menselijke activiteit, die zich laat herkennen aan een geconcentreerd, aangehouden en tijdvergeten bezig zijn, waarbij de persoon,

- zich openstelt, zich gemotiveerd voelt en geboeid is,
- een intense mentale activiteit aan de dag legt,
- een grote hoeveelheid energie vrijmaakt en een sterke voldoening ervaart,

omdat

- de activiteit bij zijn exploratiedrang en interessepatroon,
- en zich aan de grens van zijn individuele mogelijkheden situeert,

waardoor duurzaam leren plaatsvindt.

“Niets draagt meer intensiteit in zich dan het ervaren van de ‘flow’ die met het proces van creatieve expressie gepaard gaat.”
(Laevers en Heylen)

alle lessen, maar ook tijdens de uitvoering van die lessen dient de leerkracht de factoren paraat te hebben, om kansen te zien waar meer (intense) mentale activiteit bij de kinderen mogelijk is.

Betrokkenheidsverhogende factoren

1. Werken aan positief klasklimaat
2. Aanpassing aan de mogelijkheden van elk kind
3. Werkelijkheidsnabijheid
4. Activiteit
5. Expressie
6. Samen leren
7. Ruimte voor leerlinginitiatief

Naast de eerste vijf bekende factoren die anders geformuleerd zijn dan voorheen, heeft Laevers twee nieuwe factoren toegevoegd: *expressie* en *samen leren*. Met name de betrokkenheidsverhogende factor expressie verdient nadere toelichting. Op *samen leren* kom ik een andere keer terug, beloof ik u bij deze.

Expressie

Laevers en Heylen spreken over de *impressie-expressie cyclus*. Zij zeggen daar het volgende over: 'iets wat je op een bepaalde manier geraakt heeft, iets wat zich op een krachtige manier aan je bewustzijn heeft opgedrongen, iets wat je een moment lang volledig heeft vervuld, iets wat je zintuigen tot het uiterste heeft geprikkeld of simpelweg een onbestemd gevoel, begint op een bepaald moment in je te rommelen. Het laat je niet met rust. Het vraagt om meer dan daar 'te blijven hangen'. De opgedane indrukken willen zich tonen en zoeken kanalen om naar buiten te worden gebracht. Dat is de impressie-expressie cyclus. Elke betekenisvolle ervaring of gewaarwording – de impressie – drijft een mens naar handelingen waarin die ervaring tot uitdrukking – expressie – wordt gebracht.'

Daarbij stellen Laevers en Heylen twee kanten

van expressie: aan de ene kant het muzische domein (dans, drama, muziek, beweging, visuele voorstellingen zoals tekeningen, beeldhouwen en digitale vormen), aan de andere kant de niet-kunstzinnige uitdrukking in de vorm van taal of symbolen met als extreme vorm het wetenschappelijk artikel gebouwd op concepten, grafieken en formules. "De impressie-expressie cyclus vormt de kern van artisticeit en onderscheidt zich van het niet-kunstzinnige door de versmelting van vorm en inhoud," aldus Laevers.

Hoeveel ruimte wordt er in de dagelijkse onderwijspraktijk geboden aan expressie? En welke ruimte krijgen kinderen daarvoor? Vooral wanneer we ons realiseren dat kinderen hun indrukken op heel verschillende manieren uitdrukken, geen mens is immers hetzelfde, wordt duidelijk dat expressie niet in een hokje te stoppen is en tijd en ruimte verdient. Soms verzuimen scholen om die ruimte te creëren en blijft expressie beperkt tot het schrijven van een werkstuk.

Laevers haalt Eugene Gendlin (1926) aan in zijn boek, om te duiden dat het proces van vormgeven meer is dan "iets naar buiten brengen dat daar van binnen kant en klaar ligt te wachten". De kern van expressie is volgens Laevers dat alles wat in ons bewustzijn opkomt en betekenisvol is, pas volkomen ervaren kan worden als we het extern uitdrukken. Laevers: "Expressie is een vorm van vertering, van assimilatie waarlangs lering wordt getrokken uit de ervaring. Daarom is de rapporteringsfase van een project zo belangrijk. Door de presentatie ordenen kinderen hun kennis en verdichten ze die tot een samenhangend geheel." *Expressie verduidelijkt en versterkt de ervaring en zorgt voor het vastzetten van wat je leert.* "De beste manier om iets te leren is er les in te geven", zei de Romeinse filosoof Seneca tweeduizend jaar geleden al. Laevers noemt expressie de meest intensieve vorm van actief leren.

Tijdens het project over de Tweede Wereldoorlog spelen vier leerlingen van groep 7/8 in de zandtafel van de kleuters. Met speelgoed soldaatjes zetten zij legers uit en met Kapla bouwen ze bunkers en nederzettingen. Naast hen creëert een kind een herinneringsmonument voor de slachtoffers, terwijl een ander groepje een dans instudeert op 'De speeltuin' van Marco Borsato.

In hun boek waarschuwen Laevers en Heylen voor het verwaarlozen van de impressie-kant. Immers, we kunnen kinderen een waaier aan kansen bieden om zich uit te drukken, we moeten niet vergeten dat expressie over iets gaat. Kinderen dragen heel wat intense ervaringen met zich mee en het is aan de leerkracht hen te helpen die ervaringen op te roepen en wakker te maken. Hoe beter de leerkracht aan kan voelen wat er in elk kind leeft, des te makkelijker is

'Kinderen dagen de school uit om het aanbod aan te passen aan wat zij in hun mars hebben, niet omgekeerd.'

Laevers

het kind te begeleiden naar de verschillende manieren om zich te uiten.

Ten slotte richten Laevers en Heylen zich tot de niet-kunstzinnige, cognitieve ontwikkeling die gaat over het begrijpen van de wereld en waar expressie de sluitsteen is tussen wat zij noemen de twee 'kenwijzen': het intuïtieve en het conceptuele. Een kind dat in de kleutergroep alle tijd heeft gekregen om door tunnels van karton te kruipen, daar in zijn fantasie huizen of boten van te maken en alle gelegenheid heeft gehad om die materialen, afmetingen en vormen te ontdekken, ontwikkelt een voorstellingsvermogen voor lengte en inhoud. Wanneer bij deze relevante voorstellingen op een later moment een concept wordt aangereikt, zoals het begrip meter of kubieke meter, gebeurt er iets dat diep ingrijpt in het begripsvermogen. Het intuïtief verstaan wordt aan een gepast concept verbonden: het voelen van de afstand waar een kind op jonge leeftijd doorheen kruipt, wordt verbonden met het concept 'meter'. Met die kennis kan het kind haar intuïtie verder ontwikkelen door nieuwe intense ervaringen op te doen, die vervolgens weer nieuwe, meer complexe concepten binnen bereik brengen. *"Intuïtief verstaan is de bodem waarop concepten groeien."*

Laatst zat ik met de kinderen van groep 7/8 in de kring. We keken terug op het verloop van de ochtend. Twee kinderen hadden hun geplande werk voor die ochtend niet afgekregen en ik vroeg hen om eens te onderzoeken hoe dat kwam. Een van hen zei dat hij niet kon weten hoe laat het was want er hing bij hem geen klok in de buurt. Ook had ik hem zijn contractbrief niet gegeven, dus daarom wist hij ook niet wat hij moest doen. Een ander kind merkte op dat het klonk alsof de jongen smoesjes gebruikte. Ik legde de kinderen uit dat ik dat zelf ook wel eens doe en dat dat externe attributie heet: je zoekt dingen buiten jezelf om te verklaren waarom iets niet gelukt is. De kinderen moesten lachen om dat gekke begrip en gingen op zoek naar wat dan nog meer viel onder externe attributie. Toen ik een dag later een jongen tegen een meisje hoorde zeggen dat ze 'niet de hele tijd moest attribueren' kon ik mijn glimlach niet verbergen. ■

Ellen Emonds